

Мірскі замак як адзін з цэнтраў магнацкай культуры на Беларусі

Нягледзячы на складаныя гістарычныя ўмовы існавання Беларускай дзяржавы, на яе тэрыторыі захавалася даволі значная колькасць гісторыка-культурных помнікаў розных часоў і эпох. Асаблівае месца ў архітэктурнай спадчыне займаюць аб'екты замкавага дойлідства.

Культура прыватнаўласніцкіх замкаў прадстаўляе сабой значны і недастаткова даследаваны пласт у гісторыі культуры Беларусі. Прастора такіх замкаў фарміравалася і існавала пад непасрэдным уздзеяннем арыстакратыі. Адзначым, што навуковых прац па вывучэнні арыстакратычнай культуры, напісаных беларускімі аўтарамі, няшмат, і іх пераважная большасць з'явілася ў апошнія дзесяцігоддзі¹. Прычынай гэтага стала ідэалагічная накіраванасць беларускай навукі паслякастрычніцкага перыяду, калі даследаванню культуры прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя надавалася недастатковая ўвага. Тым не менш, арыстакратычная культура, якая існавала ў замкавым асяроддзі, прадстаўляла сабой магутны патэнцыял, праяўленні якога закраналі практычна ўсе сферы чалавечай дзейнасці. Намаганнямі беларускіх магнатаў, якія валодалі значнымі магчымасцямі, была створана самабытная культура, здабыткі якой варты ўзроўню не толькі агульнаеўрапейскага, але сусветнага маштабу. Менавіта замкавая прастора стала тым месцам, дзе стваралася, захоўвалася і назапашвалася унікальная культурная інфармацыя.

Магнацкая культура характарызавалася шэрагам асаблівых прызнакаў. Яе носыбітам была ўласціва карціна свету, якая грунтавалася на ўсведамленні асабістай свабоды (дактрына «залатой вольнасці»). У сістэме каштоўнасцей магнацкай супольнасці дамінавалі такія паняцці, як высакародства і старажытнасць паходжання, шляхецкі гонар. Спецыфічныя сацыяльныя інстытуты насілі ваенна-палітычны характар і былі прадстаўлены такімі ўтварэннямі як Вялікая Рада, сейм, канфедэрацыя і яе разнавіднасць у форме рокаша, паспалітае рушэнне. Сімволіка магнацкай культуры праявілася ў наяўнасці развітай геральдычнай традыцыі, а менавіта – сістэмы спадчынных

---

¹ Вывучэннем разнастайных аспектаў існавання беларускай арыстакратыі займаецца гісторык А.П. Грыцкевіч, якому належыць шэраг публікацый па гісторыі шляхецкага саслоўя («Беларуская шляхта» [3], «Шляхта Вялікага княства Літоўскага да Люблінскай уніі 1569 г.» [4] і інш.). Даследаванню гістарычнай ролі беларускай арыстакратыі ў палітычным жыцці краіны прысвечаны публікацыі Г.Я. Галенчанкі («Шляхетская демократія» в Великом княжестве Литовском XVI–XVIII вв.) [5], П.А. Лойкі («Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI – першай трэці XVII ст.») [6], Г.М. Сагановіча («Войска Вялікага княства Літоўскага ў XVI–XVII стст.») [7] і інш. Вывучэннем радзівілаўскай спадчыны займаўся К.Я. Шышыгіна-Патоцкая (напр., «Нясвіж і Радзівілы» [12] і інш.).

знакаў адрознення – радавых гербаў. Неад’емным атрыбутам арыстакратычнай сімволікі была зброя. Асаблівасці стылю і вобраза жыцця магнатаў праявіліся ў магчымасці атрымання адукацыі высокага ўзроўню, прызначэння на прэстыжныя дзяржаўныя пасады, у адносінах да інстытута шлюбу як сродку падтрымання ці павышэння статусу ў грамадстве.

У сваім развіцці магнацкая культура на Беларусі прайшла наступныя этапы: зараджэнне і фарміраванне (канец XIII – XV ст.), росквіт (XVI – сярэдзіна XVII ст.) і заняпад (канец XVII – XVIII ст.). Першы этап быў часам падрыхтоўкі будучага росквіту, стварэння і назапашвання форм і традыцый магнацкай культуры. За гэты перыяд адбылося фарміраванне вышэйшага саслоўя як асобага стану грамадства, быў пакладзены пачатак працэсу надання прывілеяў, які ў наступныя перыяды завяршыўся стварэннем комплексу шляхецкіх вольнасцей. На першым этапе адбылося фарміраванне асноўных адзнак магнацкай культуры.

Росквіт арыстакратычнай культуры на беларускіх землях прыпаў на XVI – сярэдзіну XVII ст. Гэты перыяд характарызаваўся далейшым пашырэннем правоў і свабод прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя. На змену вайсковай арыентацыі магнацкай культуры пачала прыходзіць свецкая. Пераход гэты адбываўся павольна. Так як войны ў краіне па-ранейшаму не спыняліся, арыстакратыя вымушана была прымаць у іх удзел. Аднак ужо ў першай чвэрці XVI ст. з’явіліся альтэрнатывы службе ў войску: «А магнаты... адкупаюцца ў начальніка грашымі і застаюцца дома; і гэта зусім не лічыцца ганьбай, так што маршалкі і начальнікі войска загадваюць усенародна абвяшчаць у сеймах і ў лагеры, што калі хто пажадае адкупіцца [наяўнымі] грашымі, можа вызваліцца (ад службы) і вярнуцца дадому» [2, 186–187]. Часам вайсковая дзейнасць магнатаў трансфармавалася ў палітычную: многія прадстаўнікі арыстакратыі рэалізавалі сябе на глебе палітыкі і дыпламатыі.

Перыяд росквіту арыстакратычнай культуры завяршыўся стварэннем магнацкай ідэалогіі, якая аформілася ў такой самабытнай культурнай з’яве, як сарматызм. У аснове сарматызму ляжаў саслоўны міф аб паходжанні прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя ад сарматаў – ваяўнічых плямён Паўночнага Прычарнамор’я, якія ў першыя стагоддзі нашага часу захапілі тэрыторыю некаторых славянскіх краін (у тым ліку і Вялікага княства Літоўскага).

Сарматызм даваў выдатную магчымасць арыстакратам прадэманстраваць сваё багацце і знешне падкрэсліць асаблівасць паходжання. Невыпадковым у гэтай сувязі стаў зварот да культуры Усходу з яе экзатычнасцю (якая набывала асаблівае значэнне ў эпоху барока) і раскошай. Лад жыцця, прытрымлівацца якога вымушала ідэалогія сарматызму, спрыяў упарадкаванню і уніфікацыі магнацкага побыту. Існавалі спецыяльныя патрабаванні да знешняга выгляду, заняткаў і паводзін прадстаўнікоў арыстакратыі (нашчадак сарматаў павінен быў шанаваць

традыцыі, адзначаць сямейныя ўрачыстасці і рэлігійныя святы, быць шчодрым і гасцінным, насіць сармацкае адзенне, мець каштоўную парадную зброю і інш.).

Часы росквіту магнацкай культуры былі адзначаны актыўным замкавым будаўніцтвам. З пачатку XVI ст. на беларускіх землях пачалі з'яўляцца прыватнаўласніцкія рэзідэнцыі. Радавыя замкі Храптовічаў у Любчы, Радзівілаў у Нясвіжы, Сангушкаў у Смалянах, Глябовічаў у Заслаўі і іншыя прадстаўлялі сабой сапраўдныя цэнтры магнацкай культуры.

Выдатным прыкладам цэнтры магнацкай культуры з'яўляецца Мірскі замак. У замкавай прасторы знайшлі ўвасабленне светапоглядныя ўстаноўкі прадстаўнікоў арыстакратыі. Усведамленне асабістай свабоды, на якім была пабудавана магнацкая карціна свету, вымушала ўвасаблення свабоды і незалежнасці ў жыллёвай прасторы. Мірскі замак гарантаваў сваім уладальнікам некалькі ступеняў незалежнасці: па-першае, магнаты жылі ў сваім уласным замку, па-другое, іх жыллё размяшчалася ў асобным будынку палаца, па-трэцяе, яны мелі асобныя ўласныя пакоі. Такім апасрэдаваным чынам Мірскі замак дэманстраваў высокую ступень індывідуалізму магнацкай культуры.

Прыватнаўласніцкі замак можна разглядаць як матэрыяльнае выражэнне абсалютнай арыстакратычнай свабоды, незалежнасці і сілы. Як дакладна адзначыў М.А. Бярдзьеў: «Свабода была перш прывілеяй арыстакратыі. Феадальны рыцар абараняў сваю свабоду і незалежнасць у сваім замку са зброяй у руках. Пад'ёмны мост быў абаронай свабоды феадальнага рыцара, свабоды не ў грамадстве і дзяржаве, а свабоды ад грамадства і дзяржавы» [9, 106]. Дасканалая сістэма ўмацаванняў Мірскага замка (пяць вежаў – самастойных вузлоў абароны; сцены таўшчынёй да 3 м каля падмурка і вышынёй каля 13 м; 9-метровыя земляныя валы і г.д.) давала яго ўладальнікам магчымасць больш упэўнена адчуваць сябе ў складаных палітычных умовах Вялікага княства Літоўскага.

Уладанне замкам дазваляла арыстакратам прадэманстраваць сваё месца ў соцыуме. Так, дзякуючы наяўнасці Мірскага замка, Юрый Ільініч атрымаў тытул графа “Свяшчэннай Рымскай імперыі на Міры”. У Сыракомля лічыў атрыманне тытула адной з галоўных прычын будаўніцтва Мірскага замка [8]. Акрамя таго, замак выконваў рэпрэзентатыўную функцыю, сваёй магутнасцю і прыгажосцю падкрэсліваючы багацце і моц уладароў. «Для таго, каб заслужыць і захаваць павагу людзей, недастаткова толькі валодаць багаццем і ўладай. Багацце ці ўладу трэба зрабіць відавочным, бо павага аказваецца выключна па прадстаўленні доказаў» [1, 84]. Менавіта ўзвядзенне ўласнай рэзідэнцыі было самым дзейсным доказам асабістай значнасці і наяўнасці багацця. Ролю знешняй дэманстратыўнасці пабудовы адзначаў нямецкі філосаф О. Шпенглер: «Замак з яго пакоямі, вежамі, сценамі і равамі гаворыць пра магутна працякаючае быццё» [11, 351].

У прыватнаўласніцкім будаўніцтве выразна праявілася знакавае магнацкае культуры. Наяўнасць замка выступала як знак высакародства (аб чым сведчыла ўладанне графскім тытулам), так як багацце было знакам шчодрасці, генеалагічных дрэвы і фамільных крыпты – знакам старажытнасці роду, зброя – знакам доблесці і вайсковых подзвігаў, будаўніцтва рэлігійных устаноў – знакам адданасці Богу і інш. Замак выконваў ролю знака, які дэманстраваў асаблівае становішча прадстаўніка арыстакратычнай культуры.

Пачынаючы з канца XVII і асабліва ў XVIII ст. магнацкая культура ўвайшла ў стадыю заняпаду, арыстакратычныя двары ў былым іх значэнні перажывалі крызіс. «Іх канец наступіў у розных краінах прыблізна адначасова, хаця прычыны для гэтага былі розныя... Не мела значэння, якой была па свайму характару гэтая прычына – ці чыста палітычная, грамадска-палітычная, ці эканамічна-палітычная, бо яна прыводзіла да аднаго выніку – матэрыяльнага збяднення і палітычнага заняпаду старой арыстакратыі» [10, 10–11].

Крызіс радавой арыстакратыі, узмоцнены знешне- і ўнутрыпалітычнымі праблемамі Вялікага княства Літоўскага, прывёў да адмаўлення магнатаў ад будаўніцтва замкавых комплексаў. Паступова замкавая архітэктура змянілася палацавай: будаўніцтва жылля для арыстакратыі працягвалася, але яно пачало набываць іншы змест, і як вынік – іншыя формы.

Праходзілі стагоддзі, новыя замкі не з'яўляліся, а старыя павольна разбураліся. Аднак магутны патэнцыял, якім валодала магнацкая культура, не знік бяследна. Нават сёння, у пачатку трэцяга тысячагоддзя, мы маем магчымасць наведаць адзін з сапраўдных цэнтраў магнацкай культуры, размешчаны ў Міры.

Літаратура

1. Веблен, Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; пер. с англ. С.Г. Сорокиной; общ. ред. В.В. Мотылева. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
2. Герберштейн, С. Записки о Московии / С. Герберштейн. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 430 с.
3. Грыцкевіч, А.П. Беларуская шляхта / А.П. Грыцкевіч // Спадчына. – 1993. – № 1. – С. 11–16.
4. Грыцкевіч, А.П. Шляхта Вялікага княства Літоўскага да Люблінскай уніі 1569 г. / А.П. Грыцкевіч // Годнасць. – 1993. – № 1. – С. 16–27.
5. Галенченко, Г. «Шляхетская демократия» в Великом княжестве Литовском XVI–XVIII вв. / Г. Галенченко // Белоруссия и Россия: общества и государства. Сборник; отв. ред. Д.Е. Фурман. – М.: Права человека, 1998. – С. 31–56.

6. Лойка, П.А. Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI – першай трэці XVII ст. / П.А. Лойка. – Мінск: БДУ, 2002. – 99 с.
7. Сагановіч, Г. Войска Вялікага княства Літоўскага ў XVI–XVII стст. / Г. Сагановіч; пад рэд. Г.В. Штыхава. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 79 с.
8. Сыракомля, У. Вандроўкі па маіх былых ваколіцах: Успаміны, даследаванні гісторыі і звычаяў / У. Сыракомля; пер. з польскай мовы, прадм., камент. К. Цвіркі. – Мінск: Полымя, 1992. – 159 с.
9. Царство Духа и царство Кесаря / сост. П.В. Алексеева. – М.: Республика, 1995. – 382 с.
10. Цеханавецкі, А. Міхал Казімір Агінскі і яго «сядзіба музаў» у Слоніме / А. Цеханавецкі; пер. з ням. мовы У. Сакалоўскага; нав. рэд. А. Мальдзіс. – Мінск.: Беларусь, 1993. – 176 с.
11. Шпенглер, О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер; пер. и прим. И.И. Маханькова. – М.: Мысль, 1998. – 538 с.
12. Шышыгіна-Патоцкая, К.Я. Нясвіж і Радзівілы / К.Я. Шышыгіна-Патоцкая. – Мінск: Полымя, 2001. – 240 с.

